

ІРРАЦІОНАЛІСТИЧНІ МОТИВИ ТВОРЧОСТІ

ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

(на прикладі роману “Чорна рада”)

Пуліна В.І.

Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г.

Шевченка

Сучасна Україна переживає складний момент пошуку духовних підвалин нової парадигми культури. Цей процес дуже суперечливий і охоплює різні світоглядні сфери. В прагненні віднайти нові духовні цінності існують коливання від раціоналізму до ірраціоналізму, від розуміння людини як мікрокосму чи божественного створіння до антропоцентризму та егоцентризму, від гуманізму до дегуманізації, від орієнтації на об’єктивний світ до глибин суб’єктивності.

Важливою проблемою на даному етапі розвитку української культури є пошук відповіді на такі прості і такі складні питання: “Хто ми, українці? Який у нас духовний потенціал подальшого розвитку?” Тільки звертаючись до підвалин української культури, до етнокультурної спадщини, накопиченої віками, з’являється можливість віднайти культурні джерела і чинники національної ідентифікації та соціального поступу.

Людське життя – це і даність в онтологічному значенні і разом з тим – це екзистенція: постійне продукування смислів, переживання, осяяння, вихід за межі даного через прагнення до цільності, до духовної мети [4, с.58].

Для глибокого розуміння душі рідної культури, яка є мірилом своєрідності та вартості нації, ми знову і знову звертаємося до характерних рис української ментальності. Більшість дослідників зазначають, що для світовідношення українців є притаманними: кордоцентризм, чуттєвість, емоціоналізм (серце домінує над головою, емоції над розумом); біполярність світовідношення (спроба поєднувати непоєднувальне, дуальність світосприйняття); безконфліктність; прагнення до рівності (що йде від культу матері в підсвідомому українця) та ін.[див.:2, с.87]

Ментальність постає цілісним духовним утворенням – “душею народу”, пізнаючи яку, ми сягаємо глибин національного самоусвідомлення. Українська самобутність бентежила розум і душу багатьох видатних представників романтичного напрямку вітчизняного мистецтва XIX століття. З цього приводу спрямуємо наш погляд на творчість Пантелеймона Куліша, яка є золотим скарбом української культури. Звертаючись до спадщини митця, ми знаходимо відповіді на багато хвилюючих нас, людей початку XXI століття, питань національної ідентичності. В ній, як у скарбниці, зберігається серце української духовності з усіма її суперечностями та з усім її багатством.

В центрі уваги письменника завжди була людина з її переживаннями, з її прагненням зрозуміти смисл людського існування, познати сутність свого земного життя.

З цього приводу надзвичайно цікавим і вічно актуальним для нас є роман Пантелеймона Куліша “Чорна рада”, базою для написання якого були фольклорні матеріали, архівні документи, літописи, але творив його письменник передусім як художник, а не вчений-історик. Як

представнику романтизму, для нього було характерним тлумачення подій, безпосередньо, через їх учасників, митець створює романтизований образ історії. Роман відображає Кулішеве розуміння історії і його погляди на українську перспективу. Іншими словами, ми бачимо філософське осмислення вітчизняної історії, яка твориться людьми на власній землі.

Кожний людський образ “Чорної ради” - це цілий світ, проникнення у нього, це ще один крок до розуміння “української душі”.

Так, яскравою та оригінальною в романі є постать Кирила Тура. Саме йому притаманні нібито такі незрозумілі риси етнонаціонального ірраціоналізму. Що це? Просто художні фантазії Куліша, чи типовий образ представника українського козацтва?

По-перше, згадаємо, в чому суть ірраціоналізму. Термін походить від лат. *irrationalis* – тобто означає те, що лежить за межами досяжності розуму, незбагненне в межах логічного мислення, протилежне раціональному. Ірраціоналізм має два смисли: негативний та позитивний. Позитивний смисл полягає в тому, що під ірраціоналізмом розуміється щось протилежне розуму, який неспроможний охопити всю різноманітність духовної та матеріальної дійсності; щось темне, безсвідоме, алогічне. В негативному смислі ірраціональне постає перед суб’єктом пізнання в якості того, що належить пізнати, але гносеологічно є неможливим. Являючи собою щось безформенне і хаотичне, коли воно стає предметом раціонального освоєння, або об’єктом раціоналізування – це “нульове” здійснення раціонального, а краще сказати – це інораціональне.

Наявність ірраціональних пластів у людській душі породжує ті креативні глибини, в яких знову і знову з'являються нові смисли, ідеї, образи, творіння.

Для творчого кредо Пантелеймона Куліша ірраціоналізм – це незвідані закони серця. Саме такими рисами він наділяє героя роману “Чорна рада” Кирила Тура. Головною його характеристикою виступає надзвичайна емоційність (згадуваний персонаж – це вибух емоцій, він нічого не помічає, а бачить лише мету). Тут простежується типова риса, генетично притаманна менталітету українця. Це так звана інтровертність, відстороненість від світу, заглибленість у потаємну скарбницю своєї душі.

Особливу увагу митець приділяє “голосу серця”, що є дуже важливим і що скеровує дії Кирила Тура. Цей голос, як пише автор, розуміють тварини (в ньому і глибина і незбагненність). Куліш ніби ставить собі за мету розібратися у вчинках свого героя, проте сам добровільно перед цим капітулює. Важко зрозуміти, є згадуваний герой позитивним чи негативним, але безперечно він викликає в нас зацікавленість і якусь незрозумілу симпатію.

Письменник наділяє Кирила Тура інстинктом хижака (“як хижий орел”) і незупинним прагненням задовольнити бажання тієї ж миті, це надає душевному пориву героя, піднесеної незбагненності. Ірраціональність пронизує цей образ, з його прагненням до насолоди та екстазу на грані страшного болю, притому біль немає значення. Не знаходячи пояснення вчинкам і промовам козака, Куліш на деякий час звільняє читача від свого героя і відбувається це також в “ірраціоналістичній” манері: “І зникли з очей, як той сон, що чоловік жахається, мучиться, коли ж гляне – аж і

нема нічого” [1,с.68]. Все ж таки письменник не втримується від невеличкої авторської характеристики свого образу: “...і ніхто не розібрав би, що справді в їх на думці. Шалений був народ! Усе йому дурниця: чи жити, чи вмерти – йому байдуже; що людям плач, те йому іграшка”[1,с.68]. З точки зору Пантелеймона Куліша, таке відношення до життя неможливо пояснити лише розумом.

Устами своїх героїв письменник називає Кирила Тура юродивим. Що це, негатив? Далі Куліш, вкладаючи свої думки в образ Сомка, промовляє відносно козака: “...а все-таки між нами єсть люди драгоцінні. От хоч би отсей Кирило Тур... Добрий він, і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащицю і характерника. Да вже без юродства в їх не буває”[1,с.73]. Що має на увазі митець, неодноразово називаючи козака юродивим? За словником, це слово має два значення: перше - психічно хворий, божевільний і друге – блаженний, той, що прийняв вигляд божевільного (нерідко такі люди наділялися даром пророцтва). Яке з цих значень відноситься до Кирила Тура? Звичайно друге, оскільки письменник намагається збагнути закони серця.

Ці прагнення приводять Куліша знову до ірраціоналістичного пояснення вчинків свого героя: “без нечистої сили тут не обійшлося”, “...а очі такі лукаві, що разом здається, й щиро говорить, разом морочить”[1,с.75].

Кирило Тур наділений духом народним, він говорить приказками, знає ворожіння – це виступає частиною його “Я”. Письменник висуває цікаву проблему, протиставляючи свого героя - загалу, ірраціоналізм – раціональному баченню світу. З одного боку, козак виступає як пустельник, зі своєю правдою, зі своїм розумінням життя і світу, яка не співпадає

із істиною правдою громади, а з іншого, Куліш подає саме його існування як істину більш чисту і зрозумілу. Ірраціоналізм перемагає рацію, яке постає як нерозумне: “В їх крадеш, а вони тебе цілують!” Тур говорить відверто правду, а вони не хочуть вірити, бо не розуміють, бо так їм незручно. Так що ж є істиною? Хто нормальний, а хто юродивий?

Образ Кирила Тура - як подорож Куліша у людську незбагненну душу. Мабуть, тому так часто використовує письменник поняття “юрода”, характеризуючи козака, бо по-іншому його не зрозуміти. Він шукає причину такої поведінки людини і приходиться до висновку, що не так все просто, а щось важке лежить у неї на душі, і це як захист від жорстокої дійсності. Може, і є в цьому сила людська – не показувати свого болю, але все ж таки шукати спасіння. Багато хто не приймав Кирила Тура, але дивно, той (Гетьман), проти кого були направлені дії козака, як ніхто інший, розуміє його: “Удає він із себе паливоду, а постерігав не раз я, куди прямує сей юрода. Дивно во очію, а так воно єсть, що він тільки й живе душі спасенієм”[1,с.79]. Кирило нібито пізнав вищу істину і тепер: “Козацької душі і весь світ не сповнив би: увесь світ вона прогуляла б і розсипала, як таляри в кишені. Тільки один Бог може її сповнити...”[1,с.82]. Відтак, Кирило Тур – найзагадковіша і найзрозуміліша постать роману “Чорна рада”.

Таким чином, ірраціоналістичні мотиви простежуються у творчості Пантелеймона Куліша у сенсі розкриття законів серця людського. Людина – істота розумна, сенс і життя роботи розуму - у взаємопроникненні раціонального і ірраціонального. Процес цього

взаємопроникнення притаманний творчості письменника. Причому, як ми бачимо, воно відбувається у двох сферах: сфері героїв роману і між героями роману та читачем. Це спонукає нас до осмислення багатьох проблем, хвилюючих сучасне покоління, таких як: універсальні закони серця та людської душі; природа української ментальності; взаємодія людини і громади; особливості козацького сприйняття світу; істинної та неістинної цінності життя тощо.

Саме в цьому “іраціоналістичному хаосі” ми знаходимо всесвітній порядок, що, як не дивно, збагачує наш розум і наші душі. Іраціоналістична постать Кирила Тура стає для нас зрозумілою десь на рівні підсвідомості. Чи не тому це відбувається, що діє він за законами серця? Серце домінує над головою, емоції над рацією, але це ж одна з характерних рис української етноментальності - так званий кордоцентризм. Вищезазначене дає нам благодатний ґрунт світорозуміння. Розуміння не по шаблону, а крізь глибини нашої душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Куліш П.О.* Чорна рада // Твори: В 2-х т. – 2-е видання. – К.: Наук. Думка, 1998. – Т.1. – С.38-173.
2. *Андрійчук Т.В.* Зорі майбутнього через тіні минулого (або ще раз про українську ментальність у вузівському курсі історії української культури) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 8. Серія: Філософські науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2001. - № 8. – С.83-88.
3. *Даренський В.Ю.* Художнє освоєння історії як проблема некласичної естетики // Там само. – С.40-45.

4. *Наконечна О.П.* Естетика в пошуку мудрості // Етика та естетика в структурі гуманітарного знання: Матеріали науково-теоретичної конференції. – К.: РВЦ “Київський університет”, 1997. - С.58-60.